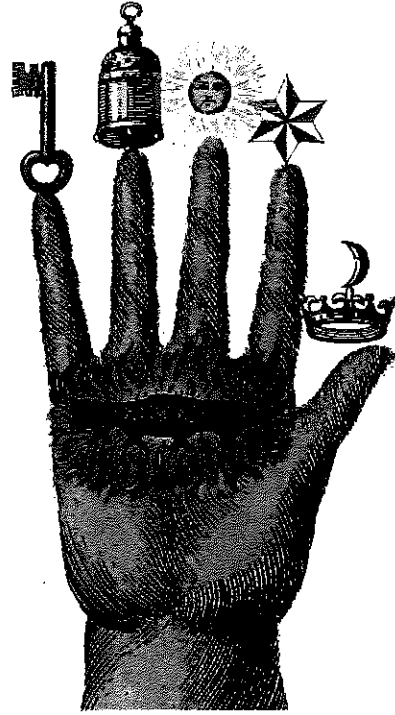

Felsefi Düşün

Akademik Felsefe Dergisi

Nisan 2018 Sayı: 10 ISSN: 2148-0958

ORTAÇAĞ VE RÖNESANS
FELSEFESİ

HİRİSTİYANLIKTA KUTSALIN DOĞASINA DAİR FİKİR AYRILIĞI VE BUNA KİLİSE BABALARI'NDA OLASI BİR ÇÖZÜM

Engin YURT*

THE DIVERGENCE ABOUT THE NATURE OF THE HOLY IN CHRISTIANITY AND A POSSIBLE SOLUTION TO THIS IN CHURCH FATHERS

Öz

Bu makale en temelde kutsal olan üzerine bir inceleme yapmayı amaçlar. Teoloji tarafından bir şeyin kutsal atfedilmesinin felsefe içinde nasıl bir anlama sahip olabileceği araştırılmıştır. Makalenin araştırma alanı olarak Hıristiyanlığı daha sonraları Katolik ve Ortodoks Kilisesi olarak ikiye ayırmış olan görüş ve uygulama farklılıkları seçilmiştir. Bu iki kilisenin 'Ve Oğuldan' tartışması, 'Eşitler Arasında Birinci' (primas inter pares) fikri, 'Töz Değişimi' ritüeli gibi başlıklar altında birbirinden ayrılması aynı zamanda onların kutsal olanı nasıl algıladığı ve düşündüğünü de şekillendirmiştir. Bu görüş ayrılıkları incelenerek bunların kutsal olanın anlamlandırılması konusunda ne denli bir payı olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Aynı semavi geleneğe ait olan bu iki Kilise'nin görüş ayrılıklarının kutsal olanın teolojik olarak geçirdiği metamorfoz ve paradigma kaymasındaki rolü açık kılınmasına uğraşmıştır. Son olarak da Kilise Babaları'nın meseleyle ilgili görülen ifadeleri ve görüşleri üzerinden fikir ayrılıklarının ötesine geçip ortak paydada buluşmanın bir olanağı olup olmadığı araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, teoloji, Hıristiyanlık, Kilise, Katolik, Ortodoks, fikir ayrılığı.

* MSGSÜ, Felsefe Bölümü Doktora Mezunu, Dr., engyu88@gmail.com.

THE DIVERGENCE ABOUT THE NATURE OF THE HOLY IN CHRISTIANITY AND A POSSIBLE SOLUTION TO THIS IN CHURCH FATHERS

Abstract

This article mainly aims to make an examination over the holy. It has been inquired into how something being ascribed holy can have a meaning in philosophy. As the article's research area, the differences in both opinion and execution which have later divided Christianity into two as Catholic and Orthodox Churches have been selected. The separation of these two churches under the subject titles such as 'Filioque' controversy, the idea of 'First Among Equals' (primas inter pares), ritual of 'Transubstantiation' have also shaped how they perceived and thought the holy. With these divergences being investigated, it has been tried to present how much of a share these had in giving meaning for the holy. It has been labored to manifest the role of these two Churches' -which belong to and come from the same celestial tradition- divergences in the metamorphosis and paradigm shift that the holy underwent. For the last, through the Church Fathers' opinions and views which have been seen related to subject matter, with moving beyond the divergences, it has been searched if there is a possibility of meeting on the common ground or not.

Keywords: The Holy, theology, Christianity, Church, Catholic, Orthodox, divergence.

Giriş

Söz konusu özellikle Orta Çağ Batı felsefesi olduğunda, felsefenin belki de başka hiçbir dönemi ile ilgilenildiğinde karşılaşılmayacak olan birkaç sorun ile karşılaşılır. Bunlardan ilki ve en büyüğü, daha yakın zamanlara kadar, geleneksel felsefe tarihi eğitiminde Orta Çağ Batı felsefesinin mevcut olduğu tarihsel dönemin atlanması ve göz ardı edilmesidir. "Çok yakın bir tarihe kadar, birçok üniversitede, felsefe tarihi derslerinde Aristoteles'ten direkt Descartes'a geçilirdi, geç antikite ve Orta Çağ tamamen atlanarak."¹ Gerçekten de şimdi Orta Çağ Batı felsefesi ve bu tarihsel dönem ile birlikte anılan "skolastisizm", "koşulsuz inanç", "Kitab-ı Mukaddes'in sorgulanamaz

1 Anthony Kenny, *A New History of Philosophy: Mediaeval Philosophy*, 2. Cilt (New York: Oxford University Press, 2005), xii.

olan hakikati”, “Katolik Kilisesi’nin Tanrı tarafından onanan haklı otoritesi” gibi öğelerin hem Orta Çağ öncesindeki Grek ve Helenistik Felsefe hem de Orta Çağ sonrası gelen Erken Dönem Modern Felsefe ile ilişki içinde, bunların arasında işlevsel bir köprü kuracak şekilde ortaya koyulması ve işlenmesi oldukça zordu. Bu zorluğun yanına bir de diğer zorluklar² da eklenince Orta Çağ felsefesinin uzun bir süre geleneksel felsefe tarihi içinde kendine bir yer bulamaması bu anlamda üzücü ama aynı zamanda neredeyse anlaşılabilir bir durum olarak gözüktür. Bu anlamda skolastik felsefe her ne kadar bir açıdan aslında Hıristiyan dogmalarının felsefi bir açıdan olabildiğince açıklanıp ortaya koyulması ve bir düşünme sistemi ya da tarzı içinde temellendirilmesine yönelik bir çaba olsa da (belki felsefi açıdan bile haklı bir çaba) yine de bugün bile bazı felsefe çevrelerince samimi bir kabul görmez. Skolastik felsefe ile birlikte anılan düşünme tarzına yönelik olarak bu düşünme tarzında felsefenin en temelinde dinin ve teolojinin bir aracı olarak bulunduğu yargısı mevcut oldukça bu samimi kabuliyetin felsefe tarihinden gelmesi imkânsızdır, elbette bu yargıda bulunanların daha en baştan neredeyse sınırları çizilmiş ve belirlenmiş (yanlış ya da doğru) bir felsefe tanımı üzerinden yola çıktıkları üzerine düşünmelerinin gerekmesi de ayrı bir sorundur.³

2 Kenny, bu zorlukları dört ana başlık altında toplar. Bunlar (1) Linguistik; Orta Çağ’daki çoğu metnin skolastik, ağır bir Latince ile yazılmış olması ve bunun Klasik Latinceye oranla anlaşılması ve başka bir dile çevrilmesi zor olan neolojizmler içermesi; (2) Uzmanlık; felsefenin Orta Çağ’da özellikle üniversitelerde zaten aynı eğitimi almış benzer kişiler arasında (erkek, rahiplikle ilişkili olan, bekar) ve ortaya koyulan eserlerin de bun paralel olarak genel halk için olmaktan ziyade, yine üniversitelerdeki ilgili felsefe eğitimini almış ve buna göre ilgili jargonu ve bağlamları zaten anlayabilecek olması; (3) Din; eserleri bilinen ve öne çıkmış olan tüm Orta Çağ filozoflarının Katolik Kilisesi’ne bağlı ve akademik eğitimlerini ilahiyat alanında gerçekleştirdikleri için eserlerinde felsefe ve teoloji arasındaki çizginin bulanıklaşmış olması; ve (4) Cemiyet; Orta Çağ’da yaşamış ve ön plana çıkmış olan düşünürlerin, genellikle belli bir cemiyete bağlı olması ve bu düşünürlerin eserlerinin çoğunlukla bağlı olduğu cemiyetteki kişiler tarafından incelenmesi, ya da herhangi bir cemiyete üye olmayan düşünürlerin eserlerinin daha az bilindik olması, konuyla ilgili daha fazla ayrıntı için bkz. Anthony Kenny, *A New History of Philosophy: Mediaeval Philosophy*, xii-xvii.

3 Ancak tüm bu sorunlar şimdilik bir tarafa bırakılır ve “düşünme, felsefeden çok daha fazlasıdır” sözü hatırlanacak olursa, bu demektir ki Orta Çağ’ın skolastik düşünmesine en soğuk olan düşünürün bile bu dönemde kendisinin ilgisini çeken bir konuya yaklaşmak için uygun bir bakış açısına sahip olabilir. Bu anlamda her ne kadar Orta Çağ’da felsefe ve teolojinin çoğu zaman birbirinden ayrılamaz şekilde birbirine geçmiş olması çoğu zaman negatif bir tınıya sahip olsa da, burada tam tersi, bu iki öğenin bu birbirinden ayrılamazlığına özellikle güvenilir. Üzerine düşünülecek ve sorgulanacak olan konu bağlamında felsefenin ve teolojinin ayrı bir cevap verme olasılığının en aza düşmüş olmasını pozitif bir şey olarak görülmektedir burada.

Konu, en kabataslak olarak "Hıristiyanlıkta kutsallığın doğası" başlığı altındadır. Ancak bu hâlâ oldukça geniş ve herhangi bir makalede kapsanamayacak kadar derin bir başlık olarak durur. Belli bir spesifikleştirme ve darlaştırma gereklidir. Ancak bu gerekli olan spesifikleştirme ve darlaştırma için öncelikle neden Orta Çağ'ın önemli olduğu sorusunun açıklanması gerekir. Bu sorunun kısa cevabı şudur: "Çünkü ilgilenilen konu tam olarak bugünün en temel sorunlarından biridir."⁴

Bilindiği üzere 2017 senesi, Hıristiyanlık için bazı açılardan diğer senelerden farklı bir sene olmuştur.⁵ Bunun dışında 2016 yılının Şubat'ında Katolik Kilisesi ruhani lideri Papa Francis ile Doğu Ortodoks kiliselerinden en büyüğü olan Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Kirill ikilisinin Havana'da buluşması ve bu buluşma sonrası yayımlanan ortak deklarasyon, bu bağlamda bu iki Kilise arasında gerçekleşmiş olan ilk buluşmayı -en azından bu kadar yüksek mevkilerin katılımının olduğu-⁶ simgelemesi açısından dinler tarihinde önemli bir nokta olarak yerini almıştır.⁷ Ancak ister bu

⁴ Orta Çağ ve burada mevcut olan felsefi, dinsel, teolojik yapı ile en temelde bu dönemi ve bu dönemin toplumsal ve kültürel yapısını anlamak için ilgilenenler vardır. Bu ilgi; ilgiyi gösteren kişiyi eğer isterse Orta Çağ konusunda uzmanlaştırabilir. Ancak bir de yaptıkları sorgulama onları ister istemez alıp Orta Çağ'a götürmüş olan düşünürler ve araştırmacılar vardır. Bunlar spesifik olarak Orta Çağ felsefesi ya da dönemi ile ilgilenmese de, ilgilendikleri ve peşinde oldukları soru onları zorunlu olarak buraya getirip bırakır. Özellikle de şimdiki felsefi sorgulamaların kendine sorun olarak ele aldığı tema ve konuların kökeni ya da tarihteki kırılma noktası Orta Çağ'a dayanıyorsa. Buradaki yazıda söz konusu olan, ikinci durumdur.

⁵ 2017 senesinde Paskalya Bayramı hem Katolik hem de Ortodoks Kilisesi'nde 16 Nisan'da kutlanmıştır. Her ne kadar kesin olmasa bile normalde iki ya da üç senede bir birbirileriyle aynı tarihe denk gelen (bundan önce 2001, 2004, 2007, 2010, 2011 ve 2014 yıllarında denk gelmişti) bu iki farklı Kilise'deki Paskalya Bayramı tarihi şimdi 2025 yılına kadar bir daha aynı tarihe denk gelmeyecek. Sekiz sene boyunca iki Kilise aynı bayramı farklı tarihlerde kutlayacak.

⁶ Elbette bu iki Kilise arasındaki karşılıklı görüşmeler sadece bu deklarasyonla sınırlı değildir. Bu bağlamda anılması gereken bir diğer öge de Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kilisesi Arasında Teolojik Dialog İçin Uluslararası Ortak Komisyon (Joint International Commission for Theological Dialogue Between the Catholic Church and the Orthodox Church)'dur. 1980'den beri toplamda 16 kez toplanan bu komisyonun (en sonuncusu 16 ile 21 Eylül 2016 tarihleri arasında Chieti, İtalya'da toplanmıştır) yanı sıra yine aynı organizasyona bağlı olan ve 8 Eylül 2017 tarihinde Yunanistan'ın Leros Adası'nda toplanan Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kilisesi Arasında Teolojik Dialog İçin Uluslararası Koordinasyon Komitesi (Coordinating Committee of the Joint International Commission for Theological Dialogue between the Orthodox Church and the Roman Catholic Church) de Katolik ve Ortodoks Kilisesi arasında artık 38. senesine giren bu karşılıklı görüşmelerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

⁷ Burada özellikle Ortak Komisyon'un 17 ile 24 Haziran 1993 senesinde Balamand, Lübnan'da gerçekleşen 7. genel kurul sonrası yayımlanan ve Balamand Deklarasyonu

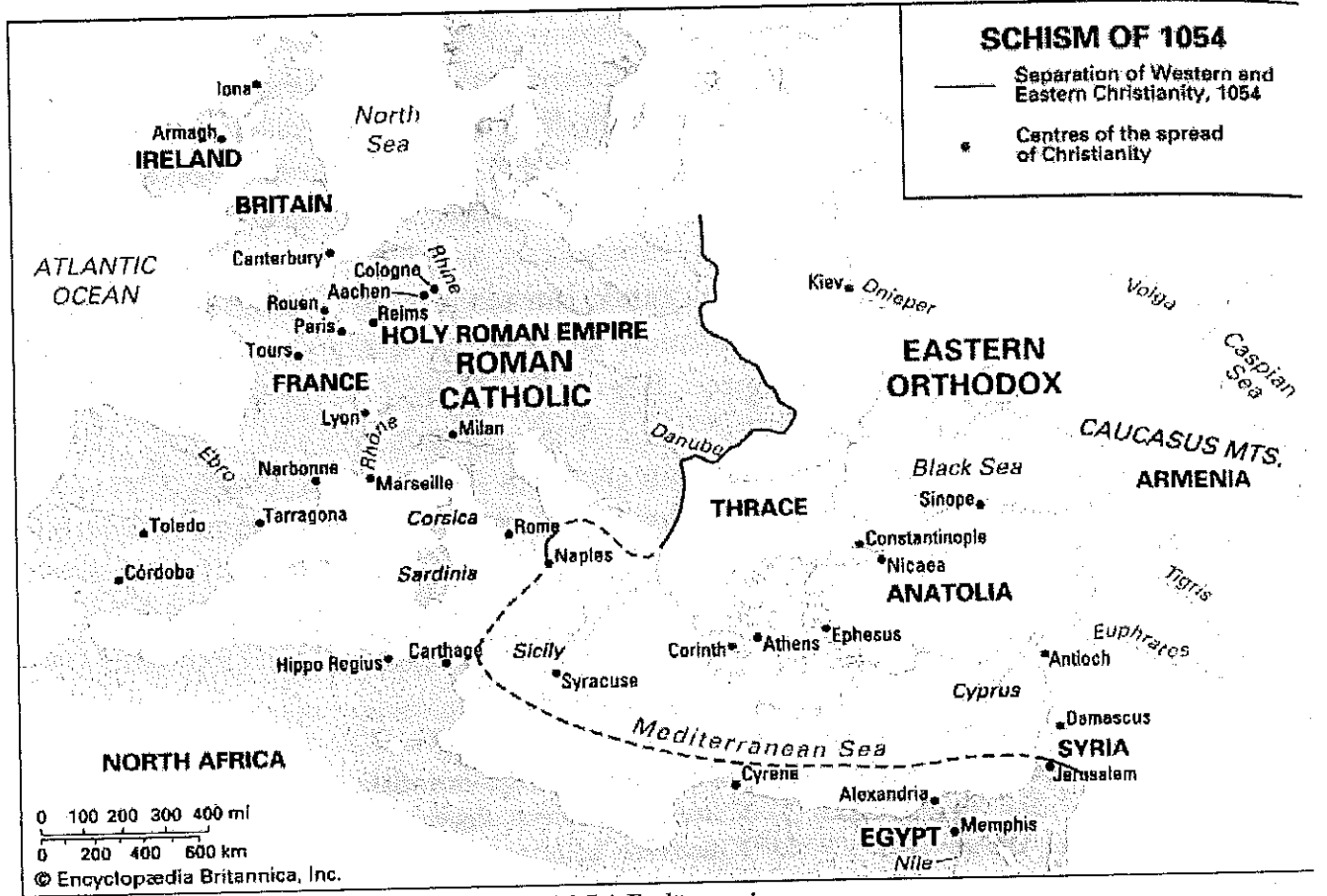
kilometre taşı olarak okunabilecek olan (o dönemki uluslararası şartlar bağlamında yarı politik ve yarı göstermelik de olsa yine de önemli bir kilometre taşıdır) Papa Francis ve Patrik Kirill buluşması olsun ya da ister Balamand Deklarasyonu'nda kullanılan ifadeler, Hıristiyanlıktaki dikotomi ya da daha doğru ifade ile bölünmeyi (*schism*) daha da belirgin bir şekilde ortaya koyar. Sadece *ayrı olan şeyler bir arada olma* olasılığını kendinde taşır. Zaten *bir olanın bir arada olmasının bir olanağı yoktur*. Ayırı olanın bir araya gelmesinin bir birliği (*oneness*) söz konusu olamaz ama sadece bir birleşmesi (*unity*) olabilir. Bu anlamda tıpkı Paskalya Bayramı'nın artık sekiz sene boyunca farklı tarihlerde kutlanacak olması gibi, bu iki Kilise de görünen o ki umutla beklenen, amaçlanan tam komünyonu (*full communion*) birbirleri içinde kaybolarak, birbirlerine karışarak değil ama tam tersi kendilerini tam da birbirleriyle yan yana durmalarıyla kurarak yönelmektedir. Mesele ikinin bire dönüşmesi değil, ikinin karşılıklı harmonisidir. Hiç yoktan iyidir, mi?⁸

Orta Çağ Batı Felsefesi de tam olarak burada devreye girer. İçerdiği tüm felsefi ve teolojik sorunlar, söylemler, katkılar bir tarafa dursun, sadece tek bir şeyi içerdiği için devreye girer. Büyük Bölünme (*The Great Schism*) ya da Doğu-Batı Bölünmesi (*East-West Schism*) olarak anılan, 1054 yılında gerçekleşmiş olan ve sonunda Batı Katolik Kilisesi ile Doğu Ortodoks Kilisesi'ni oluşturacak olan o ayrılmayı içerdiği için. Doğrusunu söylemek gerekirse, Orta Çağ'da gerçekleşmiş olup da bugüne ulaşmış olan *en büyük mesele* bu ayrılmadır. Tam olarak felsefenin ya da tam olarak teolojinin veya ilahiyatın alanı içinde kalmayan ancak yine de Orta Çağ'da gerçekleşmiş olan

olarak anılan deklarasyonda ortaya koyulan üç öge buradaki konuyla da ilgili olması açısından öne çıkmaktadır: (1) Kiliseler arası din değiştirme tutumu ve eylemlerinin (*proselytism*) dışlanması; (2) iki Kilise'nin belli açılardan birleştirilmeye çalışılmasına yönelik yaklaşımın (*uniatism*) terk edilmesi ve; (3) iki Kilise'nin "Kardeş Kilise" (*Sister Churches*) olarak görülmesi gerektiği üzerine yapılan vurgu.

⁸ Ancak yine de bu durum belli bir bağlam ve bakış açısında kendine ait soruları da beraberinde getirir. Öyle ki, bu harmoni denemesi olmasaydı belki de asla söz konusu olmayacak olan soruları. Bu sorular en temelinde, birbiriyle asla *birleşemeyecek* (*becoming one*) olduğunu kabul ettiği için bölünmenin harmonisini arzulayan Hıristiyanlığın içindeki "kutsal"ın anlamına ve doğasına aittir. İki Kilise arasındaki pratik alandaki ayrılıklar iki Kilise'nin de kendisine aittir ve doğrusunu söylemek gerekirse felsefe ya da teoloji açısından o kadar da birincil önceliğe sahip olan bir mesele değildir bu. Ancak söz konusu anlaşmazlık, ayrılık pratik alanda değil de teorik alanda ise o zaman işler değişir. Eğer durum tek bir din ve birbiriyle çelişen iki farklı kutsallık anlayışı ise o zaman ortada sorgulanmaya değer bir durum var demektir. Bu yazının amacı da en temelde budur: "Kutsallık" kavramı bağlamında Hıristiyanlıkta yaşanan bu bölünmenin içeriğini araştırmak ve bu bölünmenin Hıristiyanlık açısından kutsallık kavramına ne yaptığını, nasıl bir etkide bulunduğunu ortaya çıkarmak.

en büyük ve tüm insanlık tarihinde gerçekleşmiş olan en büyük beş şeyden biri olan bu *ayrılma*. Herhangi bir ayrılmadan çok daha fazlasını parçalayan bir ayrılma. Mesele bu ayrılmamanın bir analizini yapmak ve tarih içindeki işlevini belirlemektir şimdi. Bu anlamda Orta Çağ önemlidir zira bir ayrılmamanın bir kavrama, yani kutsallığa ne yaptığını anlamak için öncelikle o kavramın o ayrılmadan önce ve sonra ne olduğunu, ne iken neye dönüştüğünü bilmek gerekir. Bu da aslında bu ayrılmamanın içeriğinin ne olduğunun incelenmesiyle ortaya çıkacak bir şeydir.

1. 1054 Bölünmesi

1054 Bölünmesi ve Kutsallığın Doğasına Etkisi

Tarihsel olaylara dair yukarıdakine benzer görsellerin her zaman rahatlatıcı ama tehlikeli bir yanı vardır. Rahatlatıcıdır çünkü sözlerle ifade etmenin zor olacağı ve zaman alacağı şeyleri sanki doğrudan ortaya koyuyormuş gibi bir izlenim uyandırır. Tehlikelidir çünkü bu doğrudan ortaya koymaya dair izlenim yalancı bir izlenimdir ve tarihsel olana sadece oldukça indirgemeci bir yaklaşımın kendine zemin alacağı bir şeydir aslında. Elbette Batı Katolik Kilisesi ile Doğu Ortodoks Kilisesi arasındaki ayrım böyle düz ve kesik kesik

çizgiler ile sanki basit bir çizimmiş gibi anlaşılabilir. Ancak yine de bu görseldeki düz ve kesik kesik çizgilerin oluşturduğu sınır ya da ayrılma Kilise'lerin ayrılmasından çok daha fazlasını da söyler. Hatta o kadar ki yapılan ayırım Kilise'lere dair bile değildir denilebilir. Ancak bu söylenenlerin ne olduğunu anlamak için öncelikle bu Doğu-Batı ayırımını, skizmasını incelemek gerekir.

Sorulacak sorular şimdi açıktır: (1) 1054'de ne oldu da bu iki Kilise birbirinden ayrıldı?; (2) Bu iki Kilise neden ayrılmak zorundaydı?; (3) Bu iki Kilise arasında ayrılmalarına sebep olacak kadar büyük ve aşılabilir olan farklılıklar nelerdi?; ve son olarak da (4) bu üç sorunun "kutsallık" açısından anlamı ve değeri nedir? Önemli olan dördüncü ve son sorudur, ancak dördüncü soruya gelinmesi için ilk üç sorunun geçilmesi gerekir.

(1) 1054 ve bunun yakın geçmişinde olup ayrılmaya yol açmış olan olaylar az çok bellidir.⁹ Yaşanan olaylar üzerine Papa IX. Leo 1054 yılında Papalık legatusunu Konstantinopolis'e yollar. Bundaki amaç; (1) I. Mihail Kirularios'tan Ekümenik Patriği ünvanının alınması, (2) Papa XI. Leo'nun tüm kiliselerin başı olarak kabul edilmesinin sağlanması, (3) I. Mihail Kirularios'un desteğini arkasına alan Ohrili Leo'nun (Leo of Ohrid) Batı'daki kiliselerde uygulanan geleneklere dair eleştirilerine¹⁰ bir son vermesinin sağlanması ve en önemlisi de (4) Güney İtalya'nın Normanlar tarafından fethedilmesinin engellenmesi için Bizans İmparatoru IX.

⁹ Özellikle Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra 12.yy'a kadar Avrupa'daki kültür ve düşünce dünyasının bir arada tutulması için gerekli olan sosyal ve kurumsal yapıyı tedarik etmesi açısından Kilise'nin güçlenmesi, skolastik düşüncenin bu dönemde daha çok ön plana çıkmasına yol açacak ortamı hazırlamıştır. Katolik Kilisesi'nin dili Latince'dir ve Katolik Kilisesi'nde Latin dünyasının varlığı her yerde hissedilir. Aslında ayrılmayı getiren meselelerden biri de bu durum ile ilgili gözüktür. Zira 1053 yılında Güney İtalya'daki Yunan kiliselerine kilise içindeki uygulamaların Latince olmasının Papa IX. Leo tarafından zorunlu kılınmasından sonra buna karşılık olarak da dönemin Konstantinopolis ekümenik Patriği I. Mihail Kirularios Konstantinopolis'teki tüm Latin kiliselerinin kapatılması kararını vermiştir.

¹⁰ Ohrili Leo'nun eleştirdiği Batı'da uygulanan gelenekler arasında; kanlı et (strangled meat) yenmesi, cumartesi günü oruç tutulması (692 yılında toplanan Trullo Konsili'ne karşı olarak) ve en önemlisi de Efkariştiya ayini (ya da Missa ayini olarak da anılır) sırasında mayasız ekmek (azyma) kullanılması yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak bkz. John Meyendorff, "Leo of Ohrid", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan (New York: Oxford University Press, 1991), 1215.

Konstantin Monomakos'tan askeri anlamda yardım istemek.¹¹ Hikâyenin kalanı hikâyeyi bilmeyen için bile tahmin edilebilirdir.¹²

İlk bakışta şu ana kadar aktarılmış olan tarihsel olaylarda felsefenin ya da teolojinin doğrudan ilgisini çeken herhangi bir şey varmış gibi gözükmemeyebilir. Gerçekte de öyledir de. Şu ana kadar anlatılanlar din, kutsallık ya da tanrı ile doğrudan ilgili olmayarak daha çok bir tür güç kavgasını, karşısındaki üstünde bir tür hakimiyet kurma ve bu hakimiyetin altında kalmama çabasını anımsatır.¹³ İlk bakışta 1054 ayrılmasının, skizmanın kutsallık kavramı ya da bu kavramın yaşadığı bir değişim ile hiçbir alakası yok gibidir. Ancak burada şimdi başka bir sorun vardır. Görünen o ki 1054 ayrılması hiç de tek ve bir olanın bir ayrılması anlamında ayrılma değildir. Hatta daha açık ifade etmek gerekirse ortada zaten bir *ayrılma* bile *yoktur*. Ayrılmanın olması, ayrılmadan önce bir tür *birliği* (oneness) zorunlu kılar, gerektirir. Ortada herhangi bir *birlik* yoksa, herhangi bir tür *ayrılma* (separation) da asla tam anlamıyla gerçekleşmiş olamaz. 1054'de olan şey şimdi, *bir* olanın ayrılması gibi değil ama zaten *iki* ve *ayrı olanların* ayrılığının, farklılıklarının pekiştirilmesi ve tanıtılması anlamındadır.¹⁴ Ohrili Leo'nun

11 Bu yardım isteği her ne kadar temelde olumlu karşılanmış olsa da yine de biraz geç kalmıştır ve Normanların eline tutsak olarak düşen Papa IX. Leo, Normanların fethini kabul ettikten sonra Roma'ya dönmesi için serbest bırakılmış ancak bu dönüş yolunda vefat etmiştir, döneme ve dönemin olaylarına dair iki Kilise'nin ayrılması bağlamında daha fazla bilgi için bkz. Roger E. Olson, *The Story of Christian Theology: Twenty Centuries of Tradition and Reform* (Illinois: InterVarsity Press, 1999), 251-311.

12 Patrik I. Mihail Kirularios Papa IX. Leo'nun talebini reddeder, bunun üzerine Papalık legatusunda bulunan Kardinal Silva Candidalı Humbert (Humbert of Silva Candida) Patrik I. Mihail Kirularios'u aforoz eder, bunun da üzerine Patrik I. Mihail Kirularios Kardinal Silva Candidalı Humbert'i ve Papalık legatusundaki diğer kişileri aforoz eder. Karşılıklı aforoz etmeler sonucunda aradaki bağlar gerilir ve kopar. Sonunda da 1054 ayrılması gerçekleşir ve Hıristiyanlık en temelde Roma Katolik Kilisesi ve Doğu Ortodoks Kilisesi şeklinde iki Kilise'ye ayrılmış olur. Daha geniş bir anlatım için bkz. J. B. Bury, *The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire (717-1453)*, 4. Cilt, ed.ler J. R. Tanner, C. W. Previté-Orton, Z. N. Brooke (Cambridge: At the University Press, 1923), 246-274.

13 Konuyla ilgili bu bağlamda ayrıntılı bir yorum için bkz. Barbara Crostini, "Catechetical Teaching in Eleventh-Century Constantinople: The Cases of Paul of Evergetis and Parisinus Graceus 752", *Networks of Learning: Perspectives on Scholars in Byzantine East and Latin West, c. 1000-1200*, Ed. Sita Steckel, Niels Gaul, Michael Grünbart, (Berlin: Lit Verlag, 2014), 89-106.

14 Bu anlamda, cevaplanması gereken ikinci soru şimdilik geçerliliğini kaybeder. Ancak yine de ortada bir farklılık ve ayrım vardır ve bunlar kutsallık kavramına dokunmadan en fazla çok kısa bir süre ilerleyebilir. Konu tek bir kutsallık anlayışının 1054 yılında bir bölünme yaşamaması değil ama zaten ayrı olan iki kutsallık anlayışının 1054 yılına kadar bir şekilde uyum içinde devam ettikten sonra kendi yollarına yönelmesi ise (ki daha en baştan "kardeş kilise" ifadesi bunun böyle olmadığı yönünde bir güvencedir, ancak bu

eleştirilerinde bu farklılıklardan bir kısmı zaten dile getirilmiştir. Zira Ohrili Leo'nun eleştirdiği Batı gelenekleri aslında bir anlamda Hıristiyanlığın içine sızmış olan Yahudi geleneklerinin terk edilmesine ve kutsal olarak kabul edilmesi gereken daha önceki konsillerde söylenenlere yönelik bir çağrıydı.

Güney İtalya'ya yerleştiklerinde Normanlar Latin dünyasındankinden farklı olarak Yunan Hıristiyanların Yunan gelenekleri ile karşılaştı [..] Yunan gelenekleri bastırıldı ve Latin gelenekleri getirildi. Bir gelenek, Yunanları Latinlerden çok keskin bir şekilde ayırıyordu, bu da ekmek ve şarap ayinlerinde kullanılan ekmeğin türü -mayalı ya da mayasız- ile ilgili idi [..] Güney İtalya'da farklı bir tür Yunan Doğu ve Latin Batı karşı karşıya gelmesi başladı, ki bu bundan sonraki yüzyıllarda daha da sıklaşacaktı. Bu, sıradan insanları etkileyen bir karşı karşıya gelme idi çünkü tapındıklarında ne yaptıkları ile ilgili idi. O ana kadar Latin ve Yunan uygulamaları coğrafik olarak birbirinden ayrıydı. Araştırmacılar -ve bölgesel farklılıklara alışık olan tüccarlar- Doğu ve Batı hıristiyanları arasındaki çeşitli farklılıkları biliyordu ama bunların hepsi teoride idi. Şimdi bu farklılıklar kapılarına dayanmıştı; sıradan insanlar farklı gelenelerin varlığından haberdar olmuşlardı [..] Papa Normanları sevmese de, Latin dünyasına ait uygulamaların onlar tarafından dayatılmasına hiç de karşı çıkamazdı. Bizans İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar ise, özellikle coğrafik olarak oraya yakın olanlar, daha önceden bağımsız olan Bulgaristandakiler, bu konuda çok daha başka düşünüyordu. Yunan ritüellerinin baskılanması ve Efkaristiya ayini sırasında kullanılmakta olan mayalı ekmeğin Latinler tarafından tercih edilen mayasız ekmekle değiştirilmesi bir hakaretti. Ohrili başpiskopos, kıdemli Bulgar piskopos, Leo; Apulia'daki Trani'nin başpiskoposuna bir mektup yazarak mayasız ekmeğin (Yunanca *azyma*) tam olarak bir ekmek olmadığını ve bu yüzden Latin Efkaristiya ayininin hakiki bir dini ayin olmadığı belirtti; dahası mayasız ekmeğin kullanılmasının bir Yahudi uygulaması olduğunu ve bu yüzden de Yeni Antlaşma'nın ayinleri için uygun olmadığını yazdı.¹⁵

O kadar önemli ki Papa'nın kendisine bile iletilmesi gereken bir çağrı.¹⁶ Büyük ihtimalle Ohrili Leo'ya cevap mektubunu (toplamda üç mektup

güvencenin şimdilik kendisi güvende değildir gibi gözükür). Şimdi işler tam tersine dönmüş gibidir ya da dönmek üzeredir. Ortada tek bir Hıristiyanlık ve bir tür hizipleşme olduğu kabulünün şimdi kutsallık kavramı açısından temellendirilmesi zorunludur. Bu temellendirme için üçüncü soruya ilerlemek gerekir. Zira, bir skizma ya da hizipleşme olsun olmasın, ortada 1054'den çok öncesine dayanan farklılıklar olduğu açıktır. Bu farklılıkların ele alınıp "kutsallık" açısından bunların ne anlama geldiğinin ortaya koyulması gerekir.

15 Andrew Louth, *The Church in History: Greek East and Latin West: The Church, AD 681-1071*, 3. Cilt (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2007), 306-307.

16 Ohrili Leo bu eleştirilerini en temelde Apulia'da bulunan resmi kıdemli Bizans kilise yetkilisine (*Senior Byzantine ecclesiastical official*) gönderdiği ancak sadece bölgedeki hıristiyanlara değil ama Frenk piskoposlara ve Papa'ya da iletilmesini tembihleyen bu mektubu Kardinal Humbert, Yunanca bildiği için bu mektubu Yunancadan Latinceye

vardır)¹⁷ Kardinal Humbert ve Papa birlikte hazırlamıştır.¹⁸ Burada şimdi Latin ve Yunan dünyası arasındaki gelenek farklılıkları Yahudilik-Hıristiyanlık ve Eski Ahit-Yeni Ahit karşılaştırmasıyla ilişkilendirilmiş gözükür. Ortada bir güç savaşı olduğu doğrudur ancak ister özünde bir bahane olarak kullanılıyor olsun ya da ister gerçekten samimi bir eleştiri olsun, ortada sadece iki Kilise'nin işleyişi ile ilgili (*ecclesiastical*) bir ayırım yoktur ancak dinsel ve bu bağlamda kutsalın kendisine dair de bir farklılık vardır. Bu farklılık, hiçbir yerde yoksa bile en azından Ohrili Leo'nun düşüncesindedir ve bu anlamda Ohrili Leo'nun yapmaya çalıştığı şey Yeni Ahit'i Eski Ahit'in gölgesinden kurtarmaktır. Burada Ohrili Leo'nun tutumunu tam olarak idrak etmek için Derrida'nın "*indemne*" kavramı işe yarar gözükür:

Bu kelimeyi [*zararı karşılama*] bazı yerlerde hem tazminat hem de eski hâline getirme sürecini adlandırmak için kullanacağız, bazen saflığı tekrar bozulmamış kılan kurban anlamında, bütünlüğü sağsalim koruyan, temiz olmayı [*propreté*] ve iyeliği bozulmamış bir şekilde yeniden kuran. Bu gerçekten de *zarar görmemiş* [*indemne*] kelimesinin söylediği şeydir: saf, bozulmamış, dokunulmamış olan; tüm din-dışlıklardan, yaralardan, kusurlardan, lezyonlardan önce kutsal ve ilahi olan.¹⁹

Kutsal olan dokunulmamış olandır. Tüm din Derrida'nın gözünde kendisini bunun üzerine (ve ikinci bir öge olarak *inancın* üzerine) kurar.²⁰ Kutsallık; bozulmamış, zarar görmemiş, el değmemiş olan, saf ve temiz olan ile ilişkilidir. Bu anlamda Ohrili Leo için asıl mesele Eski Ahit'in dışlanması ya da Yahudi geleneklerinin topyekûn Hıristiyanlıktan atılması değil ama Yeni Ahit'in değerini korumaktır. O, Eski Ahit tarafından dokunulmuş olan

çevirip Papa'ya ulaştırmış olan kişidir. Ohrili Leo'nun asıl Yunanca mektubu için bkz. Cornelius Will, *Acta et Scripta Quae de Controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae Saeculo Undecimo Composita Extant*, (Leipzig: N. G. Elwert, 1861), 51-64; Humbert'in Latince çevirisi için bkz. *Patrologia Cursus Completus, Series Latina*, Ed. Jacques-Paul Migne, 143. Cilt (Paris: Migne, 1844-65), 929-932.

17 Bir açıklama için bkz. Dirk Krausmüller, "Establishing Authority in the Constantinopolitan Religious Discourse of the Eleventh Century: Inspiration and Learning in the Writings of the Monk Niketas Stethatos", *Networks of Learning: Perspectives on Scholars in Byzantine East and Latin West, c. 1000-1200*, Ed. Sita Steckel, Niels Gaul, Michael Grünbart, 107-124.

18 Konuyla ilgili daha fazla ayrıntı için bkz. John McDonald Howe, *Before the Gregorian Reform: The Latin Church at the Turn of the First Millennium* (Londra: Cornell University Press, 2016), 297-314.

19 Jacques Derrida, "Faith and Knowledge," çev. Samuel Weber, *Religion*, ed.ler Jacques Derrida, Gianni Vattimo (California: Stanford University Press, 1998), 69-70.

20 Konuyla ilgili bir inceleme için bkz. Ben Vedder – Gert-Jan Van Der Heiden, "On Faith and the Holy in Heidegger and Derrida", *A Companion to Derrida*, ed.ler Zeynep Direk, Leonard Lawlor (West Sussex: Wiley Blackwell, 2014), 430-446.

gelenekleri ve uygulamaları Yeni Ahit'ten uzak tutup dokunulmamış, saf ve temiz bir Hıristiyanlık ortaya koymak ister. Yahudiliğin eskimiş ve çok uzun süredir varolduğu için hiç de saf olamayacak olan kutsalından tamamen arınmış ve kendi kutsalını yaratmış, sağlamlaştırmış bir Hıristiyanlık. Ohrili Leo'nun kafasındaki budur ve onun mektuplarındaki eleştiriler bu anlamda bir tür Latin-Yunan çatışması içinde değil ama Yahudilik-Hıristiyan ilişkisi bağlamında da okunabilir.²¹ Ancak her ihtimalde Ohrili Leo -haklı veya haksız- bir tür saf, dokunulmamış, kitlenmemiş kutsallık anlayışının savunuculuğunu yapar.²²

21 Bu durum, bugün bile sürmekte olan bir başka ayrımı besler. Hıristiyanlar için Eski Ahit'in anlamı Hıristiyanların bu Eski Ahit'in belirttiği kurallara nasıl yaklaşacağına dair bir ayrımdır. Bu konuda en temelde üç farklı teolojik yaklaşım vardır: Bunlar: (1) Antlaşma Teolojisi (Covenant Theology); (2) Dispansasyonal Theology (Dispensational Theology) ve Yeni Antlaşma Teolojisi (New Covenant Theology)'dir. Eski Ahit ile Yeni Ahit arasındaki süreklilik ve bağlantı söz konusu olduğunda Antlaşma Teolojisi ve Dispansasyonal Teoloji birbirinden farklı görüşlere sahiptir. Kısa bir şekilde aktarmak gerekirse; Antlaşma Teolojisi'ne göre, gelen Yeni Ahit'te eğer açık bir şekilde feshedilmediği ve geliştirilmediği sürece Eski Ahit'in ortaya koyduğu kurallar hâlâ geçerlidir. Dispansasyonal Teoloji'ye göre ise Yeni Ahit'te açık bir şekilde tekrar dile getirilmediği takdirde Eski Ahit'teki kurallar feshedilir ve geride bırakılır. Bu iki görüşe dair birer alıntı yapmak gerekirse: (1) "Metodolojik nokta şudur ki, Yeni Ahit'te aksi ifade edilmedikçe Eski Ahit'teki yasalara uyma zorunluluğumu sürdürürüz. Eski Ahit ile bir tür süreksizliktense bir süreklilik olduğunu varsaymalıyız. Bu, Eski ile Yeni Ahit arasında bir farklılık olmadığı anlamına gelmez. Gerçekten de oldukça önemli değişiklikler vardır. Ancak Tanrı'nın sözü; bu değişikliklerin bizim için ne anlama geldiğini kesin bir şekilde belirleyen standart olmalıdır; bu değişikliklerin var olduğunu kendi kafamıza göre karar verip sanki Yeni Ahit'e aitlermiş gibi okuyamayız." Greg L. Bahnsen, *By This Standard: The Authority of God's Law Today* (Texas: Institute for Christian Economics, 1991), 3; (2) "Şimdi Musa Yasası bir kod olarak tamamen geride bırakılmıştır. Onun yerine İsa'nın yasası gelmiştir. İsa'nın yasası bazı yeni emirleri, bazı eski emirleri ve bazı yeniden düzenlenmiş emirleri içermektedir. Musa kodunun tüm yasaları tamamen feshedilip ortadan kaldırılmıştır çünkü bu kodun kendisi feshedilip ortadan kaldırılmıştır. Hıristiyan kodun birer parçası olarak ortaya çıkan spesifik Musa emirleri Musa Yasası'nın bir kısmının sürekliliği olarak ya da sanki daha derin bir anlamda düşünülmesi gerektiği için ortaya çıkmaz ama özellikle yeni kodun bir parçası olduğu için ortaya çıkar ve böyle olarak da bugün inananlar için bağlayıcıdır. Musa kodunun parçası olan spesifik bir yasa artık feshedilmiş ve geride bırakılmıştır; aynı yasa, eğer İsa'nın Yasası'nın bir parçası ise, o zaman bağlayıcıdır." Charles C. Ryrie, *Basic Theology* (Colorado: ChariotVictor Publishing, 1982), 305.

22 Onun kutsallık anlayışına bu türden yaklaşımı aslında hiç de yaşadığı dönem için atipik, anormal ya da sıradışı değildir. Zira örneğin aynı şeyi masuniyet ve korunmuşluk (immunity) kavramı çerçevesinde Augustinus İtiraflar'ın yedinci kitabında yapar, konuyla ilgili olarak bkz. (1) Martin Hägglund, *Radical Atheism: Derrida and the Time of Life* (California: Stanford University Press, 2008), 1-12; (2) Augustine, *Confessions*, çev. F. J. Sheed, ed. Michael P. Foley (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006), 117-119.

Ancak yine de bu skizmanın yapısını belirleyen şey sadece şu ana kadar söylenenlerle sınırlı olamaz. Bu kadar kökensel bir ayrı düşmenin çok daha derine giden bir ayrılığı olmalıdır. Bu anlamda şimdi ister doğru ister yanlış ister temellendirilebilen ister temellendirilmeyen, nasıl olursa olsun bu iki Kilise arasındaki söylenebilecek olan tüm -saçma ya da absürt ya da önemsiz de olsa- ayrılıkları düşünmek gerekir. Bunların içinde Hıristiyanlığın bu iki Kilise’inde kutsala dair görüşün nasıl şekillendiği ya da nasıl farklı olduğu, farklılaşmasına dair bir ipucu elde edilebilecek bir şey olabilir. İsterse Katoliklerin Ortodokslara dair kuruntuları olsun ya da tam tersi, fark etmez. Eğer yoksa bile en azından skizmanın ne kadar derine gittiği ya da ne kadar yüzeysel kaldığına yönelik bir söylem için gerekli zemin hazırlanmış olacaktır.²³ İlk bakışta kiliselerin yönetimi ve işleyişine dair (*ecclesiastica*) ve doğrudan ya da dolaylı olarak bununla alakalı olan farklılıkların söz konusu kutsallık tartışması olduğunda birincil olarak önemi ya da değeri yoktur. Örneğin Papalığın önceliği (*Papal primacy*) konusunda Katolik Kilisesi Papa’ya en üst ve yüce konumu verirken (bu konum aynı zamanda idari meseleler hakkında da söz sahibi yapar onu) Ortodoks Kilisesi için bu konum Kilise’yi ilgilendiren idari meseleler hakkında ya da diğer görevli piskoposlar üzerinde Papa’ya bir söz hakkı vermez ancak yüce bir saygı nişanesi olarak onun eşitler arasında birinci -*primus inter pares*- olduğuna dair bir duruma işaret eder.²⁴ Burada en temelde Papa’nın otoritesinin tüm Hıristiyan kiliseleri üzerindeki gücü aslında meseledir ve doğrudan kutsallık anlayışını ilgilendiren bir şey yoktur. Hatta bu açıdan bakıldığında, o çok büyük tartışma yaratan “ve Oğul’dan” ifadesi²⁵ bile bu bağlamda iki Kilise

23 Özellikle 1962-1965 yılları arasında Vatikan’da Aziz Petrus Bazilikası’nda gerçekleşmiş olan son Katolik ekümenik konsilinden sonra iki Kilise arasındaki farklılıkların teolojik değil ama kiliselerin bir organizasyon olarak yapısı ve yönetimi bağlamında işleyişine dair (*ecclesiastica*) olduğu görüşü özellikle Katolik Kilisesi tarafından benimsenmeye başlamıştır, konuyla ilgili olarak bkz. (1) *Vatican II: The Essential Texts*, Ed. Norman Tanner, (New York, Random House, Inc., 2012), 100-188; (2) Charles Morerod, “The Decree on Ecumenism, Unitatis Redintegratio”, *Vatican II: Renewal within Tradition* (New York: Oxford University Press, 2008), 311-342.

24 Özellikle Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kilisesi Arasında Teolojik Dialog İçin Uluslararası Ortak Komisyon’un 8 ile 14 Ekim 2007 tarihinde Ravenna, İtalya’ya gerçekleşen 10. Kurulunda yayımlanan Ravenna Deklarasyonu’nda Papalık önceliği konusunda iki Kilise de bu eşitler arasında birinci durumunu kabul ettiğini ancak bu durumun kiliseler üzerindeki ve kilise içindeki yargı ve hüküm verme bağlamında nasıl uygulanacağı söz konusu olduğunda farklı görüşlere sahip olduğu (özellikle 43.ve 44.maddelerde) tekrar dile getirilmiştir.

25 Hıristiyanlık tarihindeki en ünlü teolojik anlaşmazlıklardan birinde bu “ve oğuldan” ifadesi yer almıştır. Kısaca aktarmak gerekirse; Barlaam of Seminara ya da Barlaam of Calabria olarak anılan Barlaam -14.yüzyılda yaşamış olan İtalyan bir rahip- ile Gregory Palamas [ilk olarak Filioque (Filioque: “ve oğul’dan”) Tartışması olarak anılan (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlüsünde Kutsal Ruh’un Baba’dan mı yoksa Baba ve Oğul’dan mı

arasında teolojik bir ayrım olduğu kadar Papa'nın gücüyle ilgilidir. Tartışmayı kısaca aktarmak gerekirse; 325 yılında gerçekleşmiş olan İznik Konsili'nin (birinci ekümenik konsil) ortaya koyduğu İznik kredosunda Kutsal Ruh'tan bahsederken onun nasıl oluştuğuna dair hiçbir ibare yoktur. Daha sonra 381 yılında gerçekleşen Birinci Konstantinopolis Konsili'nde (ikinci ekümenik konsil) yeniden ele alınan İznik kredosunda Kutsal Ruh için "Baba'dan gelen" ifadesinin eklenir. 431 yılında gerçekleşen Efes Konsili'nde²⁶ ise (üçüncü ekümenik konsil) her ne kadar birinci ekümenik konsilindeki ortaya koyulan

ortaya çıktığına dair yaşanan tartışma]] tartışma üzerinden karşı karşıya gelmiştir. İkisi de aslında bu konuda aynı şekilde düşünür ve filioque ibaresini kınar ancak bu kınama sırasında Barlaam, Tanrı'nın insanlar için bilinemez ve gösterilemez olduğunu, Kutsal Ruh'un bu anlamda Baba'dan mı yoksa Baba ve Oğul'dan mı ortaya çıktığını belirlemenin imkânsız olduğunu ve Tanrı'nın doğasının ortaya koyulmasına yönelik uğraşların bırakılması gerektiğini savunurken Palamas ise Kutsal Ruh'un Baba'dan ve Oğul'dan değil ama Baba'dan ortaya çıktığının gösterilebilir olduğunu savunur. Bu Filioque Tartışması'ndan sonra bir diğer ünlü tartışmada -İshiazik anlaşmazlık [Hesychast controversy] olarak da anılan- Barlaam; Palamas'ın teolojisini iki farklı sonsuz varlık ortaya koyma -görülebilir [immanent] ve görülemez [transcendent] Tanrı-sebebiyle çoktanrıcılık ve sapkınlıkla [heresy] suçlar. Bu İshiazik anlaşmazlığın -hiçbiri asıl sebep olarak gösterilemeyecek olsa da yine de her birinin belli oranlarda etkisi bulunan- ünlenmesinde; (1) Manastır sistemi - İshiazizm, (2) Hıristiyanlığa etkileri açısından Aristotelesçilik - Platonculuk, (3) Nominalizm - Gerçekçilik, (4) Latin - Bizans kültürü, (5) kilise hayatı ve işleyişi bağlamında konvansiyonel keşişlik - seküler rahiplik, (6) Latin dünyası ile birliği savunanlar - savunmayanlar gibi karşıtlıkların olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Konuyla ilgili olarak bkz. Martin Jugie, "Palamite (Controverse)", *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Ed. M. Vacant, Cilt: XI / 2 (Paris: Editions-Librairie Letouzey & Ané, 1932), 1777-1818; John Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, (New York: Fordham University Press, 1979), 91-102; Christopher Livanos, *Greek Tradition and Latin Influence in the Work of George Scholarios: Alone Against All of Europe* (New Jersey: Gorgias Press, 2006), 95-127; John Meyendorff, *St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality* (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1974), 71-126.

- 26 Efes Konsili, ayrıca Hıristiyanlığın 1054'de yaşadığı Doğu-Batı ayrımından önce yaşadığı bir diğer bölünmenin de gerçekleştiği noktadır. İsa'nın annesi Meryem'e Hıristiyanlık tarafından verilmiş olan Theotokos (Grekçe: Θεοτόκος, "Tanrı-taşıyan"), sıfatı yerine (İsa'nın hem insan hem de Tanrı olması bağlamında ikircikli bir doğası olmasının Meryem'in bu sıfata sahip olmasının sorunsal bir yanı olduğuna dikkat çekerek) Christotokos (Χριστοτόκος, "İsa-taşıyan") sıfatının daha uygun olduğu önerisini getiren Nestorius'un önerisi reddedilmiş ve Nestorius'un aforoz edilmesinin üzerine şimdiki Suriye, İran, Irak, Hindistan gibi bölgelerde yaşayan bazı Hıristiyanların Roma Kilisesi'nden ayrılıp Nasturi (ya da Asuri) ve Keldani kiliselerinin, mezheplerinin oluşmasına yol açmıştır. Konuyla ilgili olarak bkz. (1) Nikolai N. Seleznyov, "Nestorius of Constantinople: Condemnation, Suppression, Veneration, with special reference to the role of his name in East-Syriac Christianity", *Journal of Eastern Christian Studies*, 62:3-4 (2010): 165-190; (2) Roberta C. Chesnut, "The Two Prosopa in Nestorius' Bazaar of Heracleides", *The Journal of Theological Studies*, 29, (1978): 392-409.

kredoya eklemeyi ya da ya bu kredoda değişiklik yapmayı yasaklamış olmasına rağmen özellikle Doğu'da ikinci ekümenik konsilin kredosu yaygın bir şekilde benimsenmişti çoktan. Bu noktadan sonra bir şey olur ve aslında gerçekleşmiş hiçbir ekümenik konsilde ortaya koyulmamasına rağmen ikinci ekümenik konsilin Batı'daki kiliselerdeki ayinlerinde kullanılan Latince çevirisinde çoğunlukla "ve oğuldan" (*filioque*) ibaresi mevcuttur.²⁷ Bu ibare elbette Hıristiyanlıktaki teslis anlayışının şu anki hâline gelmesindeki en büyük adımlardan biri olsa da yine de eğer istenirse bir tür güçlerin savaşı bağlamında ele alınabilir ve hatta öyle ele alınmasıyla ortaya çıkacak olan yorum tarihsel gerçekliğe en yakın olan olacaktır. Asıl mesele hangi ibarenin hangi bağlamda nereye koyulduğu değildir (zira hatırlansın "Baba'dan" ifadesini koyan Katolikler değildir). Asıl mesele bu ibareyi kimin

27 Bu ibarenin kendisi üzerine yapılmış binlerce araştırma ve düşünmeyi elbette burada kapsamak imkânsız olsa da, yine de en azından bu ibare üzerine olan tartışmalarda en son güncel olan durumu biraz açıklamak gerekir. Kuzey Amerika Ortodoks-Katolik Teolojik Konsültasyonu'nun [North American Orthodox-Catholic Theological Consultation] Haziran 2002'de gerçekleştirdiği 62.toplantısı sonucu Ekim 2003'de yayımladığı "The Filioque: A Church-Dividing Issue?" başlıklı bildiri de birçok diğer başlığın yanı sıra en temelde bu ibare üzerine olan tartışmaların çokluğunun, derinliğinin ve anlaşmazlığının Tanrı'nın iç yaşamı hakkında kesin belirlemelerde bulunmaya dair yetisizliğimizi gösterdiği ve Katolik Kilisesi'nin 381 tarihli Kredo'nun çevirisinin bu kredonun orijinal Grekçesinden yapması gerektiği belirtilmiştir. Bir diğer taraftan filioque ibaresi ve bu ibarenin geçtiği kısmın çevirisine ilişkin olarak Hıristiyan Birliğini Desteklemek için Papalık Konsili [Pontifical Council for Promoting Christian Unity] (temelde Vatikan) 1995 yılında yaptığı bir açıklamada gerçekten de eğer ἐκπορεύεσθαι [ekporeuesthai] fiili ile καὶ τοῦ Υἱοῦ ("ve Oğul") ifadesinin kullanılmasının yanlış ve heretik olacağını, ancak Latince çeviride kullanılan procedere fiilinin böyle bir heretik anlamı ortadan kaldırdığını (ἐκπορεύεσθαι fiili "bir kökenden, kaynaktan doğrudan fişkırmak, ortaya çıkmak" anlamlarını daha fazla çağrıştıran procedere fiili sadece "ortaya çıkmak, meydana gelmek" anlamlarındadır ve bir köken vurgusundansa bir aracı ortam tınısına sahiptir) belirtir. Bu bağlamda procedere aslında Grekçe προίεναι [proienai] fiili ile daha fazla uyumakta olsa bile yine de en azından çeviriden dolayı iki dil arasında bir boşluk alanından yararlanılabilir gibi gözükse de yine de daha İsa'nın kutsallığının inkâr ediliyor olmaması için (bu genellikle Aryanizm sapkınlığı olarak anılır) bu "ve oğuldan" ifadesi tüm bağlamlarıyla Katolik Kilisesi tarafından kabul edilmeye devam etmiştir. Konsültasyon'un geçmişine dair olarak bkz. *The Quest for Unity: Orthodox and Catholics in Dialogue*, ed.ler John Borelli, John H. Erickson (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1996); "Filioque" terimine dair etimolojik, semantik ve linguistik tartışmalara dair olarak bkz. (1) Frederick Christian Bauerschmidt, *Holy Teaching: Introducing the Summa Theologiae of St. Thomas Aquinas* (Michigan: Brazos Press, 2005), 98; (2) Yves Congar, *After Nine Hundred Years: The Background of the Schism Between the Eastern and Western Churches* (New York: Fordham University Press, 1959), 30-31; (3) A. Edward Sicienski, *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy* (New York: Oxford University Press, 2010), 87-132; (4) Anthony C. Thiselton, *The Holy Spirit: In Biblical Teaching, Through the Centuries, and Today* (Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2013), 95-130, 400.

koyduğu ya da bu ibarenin var olmasının yarattığı dalga kime yarıyor budur. Katolik Kilisesi bu anlamda Ortodoks Kilisesi'nden bir adım önde ve şanslıdır çünkü İsa cennetin krallığının anahtarını Petrus'a vermiştir ve Petrus'ta önce Katolik Kilisesi'nin ilk Papa'sıydı. Ortodoksların da kendilerine destek alabileceği "bu 've oğuldan' ibaresiyle apostolik geleneğin bozuluyor olması" noktası ise hiç de öyle sağlam bir zemin gibi gözükmez. Görünen o ki güçlerin çatışması tüm sürece o kadar sirayet etmiştir ki kendini bundan kurtarıp kutsal ile kurduğu ilişkiye odaklanan bir öge bulmak zordur. Hatta bu anlamda İsa'nın doğasına dair tüm monofizit ve diofizit öğretiler ve teoriler de sadece samimi oldukları oranda politik olmaktan (ortaya koyduğundan başka bir alt, gizli sebebe, motivasyona sahip olması anlamında) kurtulurlar.

İki Kilise arasındaki farklar düşünüldükçe [doktrinin gelişimi (*Development of Doctrine*); insan aklı ve bilgeliliğinin inancın temellendirilmesindeki yerine dair tutum; tanrının varlığına akıl ile ulaşıp ulaşılamayacağı sorunu; tanrının özünün insanın kendi içinde barınıp barınamayacağı sorunu; tanrının özü ve enerjileri arasındaki ayrım/ayrısızlık sorunu; Kilise Babaları'nın söylediklerini hangi Kilise'nin daha çok takip ettiği anlaşmazlığı; Tanrı'nın neden İsa olarak yeryüzüne geldiğine dair farklı açıklamalar; vaftiz etmenin kural ve koşullarına dair farklılıklar; Eski Ahit'e karşı tutum farklılıkları; sekülerlik ve muhafazarlık tartışmalarında bağlamların taraflara göre değişmesi; İsa'nın annesi Meryem'in günahsız doğup doğmadığına dair görüş farklılıkları; kilisenin içinde heykellerin ve ikonların rolü veya yersizliği; Ölümünden sonrasında ne olduğuna dair ayrı görüşler; ayın dilinin ne olması ya da ne olabileceğine dair anlaşmazlık; kilisede görevli olan kişilerin evlenip evlenememesi; rahiplerin, piskoposların, papazların sakal bırakması ya da bırakmaması; birisinin daha mistik iken diğerinin daha kanunlara bağlı olması; Cumartesi ve Pazar günü oruç tutup tutmamaya dair görüşler; Pazar günleri dua ederken diz çöküp çökmeme; çarımh duraklarının olup olmaması; tapınırken zorunlu olarak Doğu'ya doğru yönelip yönelmeme; mezhepleşme olup olmaması; cehennemde Tanrı'nın olup olmaması ve şu an akla gelmeyen diğer bir çok ufak ya da büyük farklılık] kutsallık tartışmasının söz konusu olmaması konusunda hiçbir istisna yok gibi. Görünen o ki tüm bu şeyler; göz önünde bulundurulduklarında ya kutsallık açısından kayda değer bir fark yaratmayacak öğelerdir ya da en temelde kutsallığın değişimi ile ilgili olmayan ama güç savaşı ve otorite kurmaya dair bir zeminde kendi anlamlarını bulmaktadır.

Bu duruma istisna olan nadir örneklerden biri belki de bu ekmek-şarap / et-kan dönüşümünde ortaya çıkar. Şu artık Hıristiyan olmayanlar tarafından bile oldukça bilindik olan ayinde: Ekmek-şarabın et-kana dönüşmesi (ve tekrar ekmek-şarap olması).²⁸ Buna en temelinde “Töz değişimi” ritüeli (*transubstantiation*) adı verilir. Latinlerin *transsubstantiatio*, Yunanların *metousiosis* (μετουσίωσις) dediği şey. Katolik ve Ortodoks kiliselerinde bu ayinin uygulanması az çok aynı olsa da,²⁹ temelde papazın (ya da ayini gerçekleştiren din görevlisinin) bu ayin sırasındaki rolünün önemi konusunda fikir ayrılığına düşerler.³⁰ Ancak burada “kutsallık” ile ilgili olan kısım fikir ayrılığına düştükleri yer değil ama tam tersi, anlaştıkları noktadır.

Biz *metousiosis* kelimesini kullandığımızda, hiçbir şekilde ekmek ve şarabın İsa'nın Bedeni ve Kanına dönüşme tarzını açıkladığını düşünmüyoruz, zira bu süreç tamamen idrak edilemez bir şeydir [...] ama biz ekmek ve şarabın Tanrı'nın Bedeni ve Kanına dönüştüğünü kastederiz, mecazen ya da sembolik olarak değil, ne de olağandışı herhangi bir lütfun onlara ilişmesiyle olur bu [...] ekmek tam olarak ve gerçekten de ve özsel olarak Tanrı'nın asıl hakiki Bedenine dönüşür, ve şarap da Tanrı'nın hakiki Kanına.³¹

Burada ifade edilen *transformasyon*, *tözün dönüşümü* Katolik Kilisesi için de “gerçekten” olması, “hakiki olarak” olması, ya da anakronik bir şekilde daha doğru ifade edilsin, “ontik ve ontolojik olarak” olması tam olarak söz konusu olan şeydir (Protestanları burada ayrı tutmak gerekir elbette). Hem Ortodokslar hem Katolikler ekmeğin ve şarabın hakiki olarak, asıl olarak, gerçekten, aslen, Kitab-ı Mukaddes'e uygun bir biçimde dönüştüğüne, burada bir töz değişimi *olduğuna* inanır.³² Eski dönemlerde yaşamış olan Hıristiyanlar da inanırdı, bugün samimi bir şekilde iman dolu olan

²⁸ Ekmek ve şaraba dair olarak bkz. Gerald O'Collins – Edward G. Farrugia, *A Concise Dictionary of Theology* (New York: Continuum, 2004), 23, 53, 81, 220, 273.

²⁹ Elbette bu ayin de tarihsel dönemler içinde değişimler yaşamıştır, konuyla ilgili olarak bkz. Thomas E. A. Dale, “Sacred Space from Constantinople to Venice”, *The Byzantine World*, Ed. Paul Stephenson, (New York: Routledge, 2011), 411-412.

³⁰ Aradaki fark sadece bu değildir. Bu ayin sırasında papazın Kutsal Ruh'u uyandırmak, çağırmak için yaptığı çağrı [Grekçe *epiklesis* (ἐπίκλησις) kelimesinden gelir ve “seslenerek çağırma, aşağıdan yukarıdakini çağırma” anlamlarına gelir] Ortodoks Kilisesi'nde *anamnesis* (ἀνάμνησις) (İsa'nın sözlerini ve yaptıklarını anımsama) kısmından *sonra* gelirken Katolik Kilisesi'nde *önce* gelir. Konuyla ilgili olarak bkz. Adrian Fortescue, “Epiklesis”, *The Catholic Encyclopedia*, 5. Cilt (New York: Robert Appleton Company, 1909).

³¹ John Mason Neale, *History of Eastern Church: General Introduction*, 1. Cilt, (Londra: Joseph Masters, 1850), 1173.

³² Konuyla ilgili bir açıklama için bkz. Stephen L. Hastings, *Whole-Earth Ethics for Holy Ground: The Development and Practice of “Sacramental” Creation Spirituality* (Maryland: Lexington Books, 2017), 69-80.

Hıristiyanlar da buna inanmaktan kendilerini alamazlar (tekrar, Protestanları ayrı tutmak gerekir). İfade dolu Grekçe ile dogmatik Latince arasındaki farkların burada hiçbir önemi yoktur artık. Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi arasında hiçbir farkın önemi yoktur artık. Doğu ve Batı arasındaki ya da Roma ile Bizans arasındaki.³³ Kutsal olan kendini ekmek ve şarapta gösterir. Ekmek ve şarap tam da et ve kana dönüştüğü anda kendi kutsallığına kavuşur.³⁴ Peki, ama nasıl?

Bu soruya cevap vermek için bir adım geriye gidilmeli ve gereğinden fazla uzamış olan o *Filioque* tartışmasına kısa bir süreliğine geri dönülmelidir şimdi. Ancak tamamen farklı bir perspektif ve yaklaşım ile. Bu sefer bu tartışma yaratan ibareye Kilise Babaları'nı merkeze alarak yaklaşılacaktır. Öncelikle zemin oluşturması için birkaç açıklama yapmakta fayda vardır. Öncelikle terimler aradan çıkarılsın: Apolejist (*apologetic*) terimi, Hıristiyanlığa dair tarihsel, düşünsel ve bariz olan kanıtları kullanarak, Hıristiyanlığa yönelen eleştirilere karşı Hıristiyanlığı savunmuş -sözel ya da yazılı- düşünürleri ve bu düşünürlerin ilgili metinlerini, sözlerini ifade eder. Söz konusu erken Hıristiyanlık dönemi olduğunda Origenes, Augustinus, Iustinus ve Tertullianus gibi düşünürler için bu terim kullanılabilir. Apostelik (*apostelic*) terimi ise, İ.S. 1. ve 2. yüzyılda yaşamış ve İsa'nın on iki havarisini ya şahsen tanımış ya da onların düşüncelerinden derin bir şekilde etkilenmiş düşünürleri ve bu düşünürlerin metinlerini, sözlerini ifade eder. Söz konusu erken Hıristiyanlık dönemi olduğunda Antakyalı İgnatius, Smyrnalı Polikarp, Hierapolisli Papias, Atinalı Quadratus ve İreneos gibi düşünürler için Apostelik Babalar [Apostelic Fathers] ifadesi kullanılabilir. Son olarak da Kilise Babaları (Church Fathers) ifadesi ise, erken Hıristiyanlık dönemi söz konusu olduğunda özellikle İ.S. 800'e kadar Hıristiyanlığın teolojik ve öğretisel yapısını şekillendirmiş, derinden etkilemiş olan bazı azizler, teologlar, papazlar, rahipler ve düşünürler için kullanılan bir terimdir. Patristik (Patristics) felsefe başlığı altında da incelenen bu düşünürlerin (Ortodoks ve Katolik Kilise'sinin 'Baba' ünvanı verdiği kişiler değilse de) içinde; "Sekiz Kilise Doktoru" (*Eight Doctors of the Church*) olarak da anılan Yüce Babalar (*Great Fathers*) (Papa I. Gregorius, Aziz Ambrose, Augustinus, Aziz Jerome, İoannes Hrisostomos, Aziz Basileios ve Nenizili Gregor),

³³ Yine de bu iki dünyaya dair ilgili bir çalışma için bkz. Jonathan Shephard, "Byzantium and the West", *The New Cambridge Medieval History III: c.900-c.1024*, Ed. Timothy Reuter (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 605-623.

³⁴ Ekmek ve şaraba ve ayinin Hıristiyanlıktaki yerine dair kapsamlı bir çözümleme için bkz. Brannon Hancock, *The Scandal of Sacramentality: The Eucharist in Literary and Theological Perspectives* (Cambridge: James Clark & Co., 2014), 91-149.

Apostelik Babalar (*Apostolic Fathers*) ve öl Babaları da (*Desert Fathers*) (Aziz Anthony, Aziz Arsenius, Aziz Poemen, Mısırlı Macarius, Aziz Siyah Musa, Aziz Pachomius, Aziz Baş Keşiş Shenoute, Evagrius Ponticus, Aziz Hilarion, Aziz John Cassian ve İskenderiyeli Atanasius) bulunur. Bu düşünürler (birkaç isim daha vermek gerekirse; Suriyeli Efrem, Antakyalı Isaac, Ninovalı Isaac, İskenderiyeli Cyril, İtirafçı Maksimos, şamlı John, Kartaca Piskoposu Cyprian, Poitiersli Hilary, Sevilleli Isidore, I. şam Papazı ve Suriyeli Afrahat sayılabilir) metinlerini yazdıkları dile bağlı olarak “Grek Babaları”, “Kapadokyalı Babalar”, “Latin Babalar” ve “Süryani Babalar” gibi gruplandırılabilereği gibi tarihsel olarak İ.S. 325 senesinde Erken Hıristiyanlık Dönemi'nin bitişine işaret eden “İzник Konsili” baz alınarak İzник Konsili öncesi Babalar (*Ante-Nicene Fathers*) ve İzник Konsili Sonrası Babalar (*Post-Nicene Fathers*) olarak da gruplandırılabilir.³⁵

Peki, şimdi şu sorulduğunda durum ne olacaktır: Filioque³⁶ (“ve Oğul’dan” tartışmasında Kilise Babaları’nın yeri nedir? Bu “ve Oğul’dan” ifadesinin onlar için anlamı ve onların Hıristiyanlık anlayışındaki yeri nedir? İlk bakışta görülür ki -her ne kadar onlar arasında da kesin ve mutlak bir görüş birliği olmuş olmasa da- Kilise Babaları’nda daha en baştan bu ibareye bu kadar büyük bir *vurgu* ya da özel bir anlam yüklemesi *bulunmamaktadır*. Onlar, Kutsal Ruh’un *hem* Tanrı’dan *hem de* İsa’dan gelmesini öyle bir dile getirir ki, onların bu konudaki görüşleri asıl olarak, ehemmiyetsiz bir tartışmayı sürdüren ne Katolik ne de Ortodoks Kilisesi’nin içine yarar.³⁷ Onlar “Kutsal Ruh Tanrı’dan ve İsa’dan geliyor” dediklerinde aynı anda hem “Kutsal Ruh Tanrı’dan İsa aracılığıyla gelir” hem de “Kutsal Ruh Tanrı ve İsa’da *kendi kökenini bularak* gelir” ifadelerinin ikisini de kasteder³⁸ ya da hiçbirini kastedmez. Aziz Ambrose,³⁹ Augustinus,⁴⁰ Aziz Jerome, Tertullianus,

³⁵ Konuyla ilgili olarak bkz. (1) *Ante-Nicene Fathers: The Writings of the Fathers down to A.D. 325*, Ed. Alan Menzies, 10 Cilt (Massachusetts: Hendrickson Pub., 1994); (2) *A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers*, ed.ler Philip Schaff – Henry Wace, 1. ve 2. Seri Toplam 28 Cilt (Massachusetts: Hendrickson Pub., 2004).

³⁶ Bu ifadenin Yeni Ahit’te giderilmesi gereken bir belirsizliği gidermesine yönelik koyulmasıyla ilgili bir görüş için bkz. Veli-Matti Karkkainen, *A Constructive Christian Theology for the Pluralistic World: Trinity and Revelation*, 2. Cilt (Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2014), 280-282.

³⁷ A. Edward Sicienski, *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*, 17.

³⁸ Bir örnek için bkz. Joel C. Elowsky, *Ancient Christian Doctrine: We Believe in the Holy Spirit*, 4. Cilt, (Illinois: InterVarsity Press, 2009), 220.

³⁹ Bkz. *Saint Ambrose: Theological and Dogmatic Works*, The Fathers of the Church, 44. Cilt, ed. Roy Joseph Deferrari (Washington DC: Catholic University of America Press, 2002), 79.

⁴⁰ Bkz. Hanz Schwarz, *Christology* (Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 1998), 161.

Poitiersli Hilary⁴¹ gibi isimler ve çok daha fazlası⁴² Kutsal Ruh'un geldiği kökenle ilgili hem Tanrı hem İsa hem Baba hem Oğul ifadelerini iki tarafa da çekilebilecek şekilde görüşler belirtmiştir⁴³ ve bunu hiçbir tartışmaya dahil olmadan, hiçbir taraf tutmadan ya da taraf tutacak bir durum bile daha ortada yokken söylemişlerdir.⁴⁴

Kutsal Ruh'un Baba ile Oğul arasındaki komünyon olduğu fikri Doğu'da nadir bulunurdu. Patristik dönemde bu fikir sadece Salişmalı Epifanos'un yazılarında bulunmuştu. Ancak Gregory Palamas'ın bu fikirle tanışıklığı vardı ve örneğin şöyle demişti o: "Sözün Ruhu tıpkı Baba'nın gizemli bir şekilde Baba'sı olmuş Söz için olan sevgisi (eros) gibidir, ve bu Baba'nın sevilen Söz'ü ve Oğul'nun onun Baba'sı olan içim duydukları sevgi ile aynı sevgidir. Bu sevgi Baba'dan gelir ve aynı zamanda Oğul'un içindedir ve doğal bir şekilde Oğul'un içinde bulunur." Bu yüzden Sergey Bulgakov'un bu yüzyılda şunu yazmasını garip karşılamamalıyız: "Eğer Tanrı, Kutsal Üçleme içindeki, Sevgi ise, o zaman Kutsal Ruh o sevginin Sevgisi'dir." Aynı şekilde Andrei Rublev'in muhteşem ikonunda merkezde bulunan Kişi üzerine Paul Evdokimov'un derin yorumu da şaşırtıcı değildir: Kutsal Ruh, der o, "Baba ile Oğul'un ortasındadır. Bu ikisi arasındaki komünyonu gerçekleştirendir o. O, komünyonudur, Baba ile Oğul arasındaki sevgidir. Bu, hareketin ondan gelmesine dair fevkalade hareket ile görülür. Onun nefesi içinde Baba Oğul'a geçer, Oğul Baba'sını alır ve Söz söze gelir." Ancak bu kanıtlar elbette teolojik bir gelenek oluşturmak için yeterli değildir, ama bir açıklığa doğru işaret eder ve bir yol açığa çıkarırlar. "Bölünmenin duvarları cennet kadar yukarı yükselmiyor!"⁴⁵

Bölünmenin duvarları gerçekten cennet kadar yukarı yükselmiyor. Ancak dahası, Kilise Babaları için bu duvarın kendisi ya da bu ifadelerin ne tarafa çekileceğinin hiçbir önemi yoktu (bu konuda farklı görüşe sahip olmuş olanlar için bile). Çünkü onlar Kutsal Ruh, Baba ve Oğul'dan bahsederken *vurguyu* çok daha başka bir şeye yapıyorlardı. Bu büyük ihtimalle Aryanizm'e

⁴¹ Bkz. Henry Barclay Swete, *The Holy Spirit in the Ancient Church: A Study of Christian Teaching in the Age of the Fathers* (Londra: Macmillan & Co., 1912), 298.

⁴² Her ne kadar Ortodoks Kilisesi bu ibareye karşı olsa da bu ibareyi benimseyen Yunan Babalar da vardı, örnek için bkz. Michael S. Horton, *The Christian Faith: A Systematic Theology for Pilgrims on the Way* (Michigan: Zondervan, 2011), 526.

⁴³ Bkz. Frank Leslie Cross – Elizabeth Anne Livingstone, "Double Procession of the Holy Spirit", *The Oxford Dictionary Of The Christian Church* (Londra: Oxford University Press, 2005), 614.

⁴⁴ Bkz. Gerald Bray, "The Filioque Clause in History and Theology", *Tyndale Bulletin*, 34 (1983): 108.

⁴⁵ Yves Congar, *I Believe in the Holy Spirit: The River of the Water of Life (Rev 22:1) Flows in the East and in the West*, 3. Cilt, Çev. Geoffrey Chapman (New York: The Crossroad Publishing Company, 2000), 88-89.

karşı bir önlem olarak ilk olarak ortaya çıkan kelimeye,⁴⁶ Filioque⁴⁷ ibaresine biraz fazla aşırı odaklanan tüm insanların gözden kaçırdığı bir şeye. Kutsal Ruh'un geldiği *köken* belki de Kilise Babaları'nın bu bağlamda ilgilendiği son şeydi, eğer gerçekten ilgilendiyse (Bir teolog olarak ilgilenmekle iman dolu bir Hristiyan olarak ilgilenmek arasındaki farkı gözeterek elbette) bu köken ile. *Onlar hem Teslis'i koruyup hem de Apostolik geleneği bozmamanın bir yolunu çoktan bulmuştu. Onların odaklandığı şey Teslis'in her bir ögesinin Tanrı olması, olmaları bağlamında birbirlerine eşit olmaları ve Tanrı'nın ebedi ve ezeli varlığının tek kökeninin yine Tanrı'nın kendisi olduğudur.* Eğer işin içine bir güç savaşı, otorite kurma çatışması girmeseydi hiçbir şekilde yaşanmayacak bir 1054 bölünmesinin⁴⁸ olanağını kendinde taşıdı bu insanlar. Onlar Tanrı'dan, Kutsal Ruh'tan ya da İsa'dan bahsederken herhangi bir teoloji anlayışının herhangi bir eskatolojinin herhangi bir eklesiyolojinin bir parçası olarak bahsetmiyordu ya da bunları öyle düşünmüyordu. Onlar en temelinde saf bir inancın, *kutsala dair* inancın ve samimi bir düşünmenin duraklarıydı sadece. İşte tam olarak bu onların inanmasının ve düşünmesinin saflığında ve samimiyetinde din sosyopsikolojik ve sosyokültürel bir yapı olmaktan öteye geçip salt bir *kutsallık hâline* sahip olabiliyor.⁴⁹ Tıpkı şu sözdeki gibi: "İsa, 'Beni gördüğün için mi iman ettin?' dedi. 'Görmeden iman edenlere ne mutlu!'"⁵⁰

⁴⁶ Dom Gregory Dix, *The Shape of the Liturgy*, (New York: Continuum, 2005), 487.

⁴⁷ İbareye dair tarihsel bir arkaplan araştırması için bkz. Dale T. Irvin – Scott Sunquist, *History of the World Christian Movement: Earliest Christianity to 1453*, 1. Cilt (Edinburg: T & T Clark, 2001), 323-394.

⁴⁸ Elbette bu abartı bir yorum olabilir, ancak aynı zamanda durumun vehametini dile getirmek için uygundur da, bu bölünmeye ve erken dönem Hristiyanlığa dair olarak bkz. *East and West: The Making of a Rift in the Church: From Apostolic Times until the Council of Florence*, Ed. Henry Chadwick – Owen Chadwick (Oxford: Oxford University Press, 2003), 1-33.

⁴⁹ Burada belki Kilise Babaları'nın bu düşünsel yapısını daha iyi idrak edebilmek için, bir paralellik ya da benzerlik olarak Heidegger'in *Kutsal* [Das Heilige] ve *Tanrısallık* [Gottheit] terimleri arasında kurduğu ilişki anımsanabilir. Kutsal olan; Tanrısallık olanın özsel alanı, merkezi, kalbidir. Dinsel olan tüm ilahilik kendisini bu Kutsal olanın etrafında ona dayanarak, ondan güç alarak kurar. İlgili olarak bkz. Martin Heidegger, "Brief über den Humanismus (1946)", *Wegmarken*, Gesamtausgabe Band 9, Ed. Friedrich-Wilhelm von Hermann (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1976), 338-339. Daha ayrıntılı bir açıklama için ayrıca bkz. Robert Metcalf, "Following the Words: Heidegger's Account of Religion as Nachfolge", *Journal for Cultural and Religious Theory*, Cilt: 10, Sayı: 3 (2010): 92. Kilise Babaları da buna benzer bir şekilde Hristiyanlığın ortaya koyduğu tüm tanrısallığı ve ilahiliği bu tanrısallık ve ilahiliğin temelinde, özünde, en derininde bulunan bir kutsallık ile birlikte, bu kutsallığın bu ilahiliği ve tanrısallığı şekillendiren, oluşturan, var kılan bir yapıda düşünmüş olabilir.

⁵⁰ "Yuhanna 20:29", *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Kitabı Mukaddes Şirketi (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2014), 1154.

Şimdi hem artık makalenin sonuna gelinmişken az önceki “Kutsal olan ekmek ve şarapta kendini gösterir. Ekmek ve şarap tam da et ve kana dönüştüğü anda kendi kutsallığına kavuşur. Peki, ama nasıl?” sorusu için de bir şeyler söylemenin tam vaktidir. Özellikle tarihin belli bir noktasından sonra -bu nokta ne zamana denk gelir kesin olarak belli olmasa da- dönemin insanı kendisini dinin içini ve anlamını boşaltmak ile suçlar oldu. Eskiler bir katedralin önünden geçerken Tanrı’nın evini ve Tanrı’nın inayetini görürken, hissederken artık katedral en fazla estetik bir sanat nesnesi olarak ele alınmaktadır tarzında.⁵¹ Bunda bir haklılık payı olduğunu kabul etmek gerekir. Modern insan gerçekten Antik Yunan’ın heykellerine baktığında artık Antik Yunan’ın tanrılarını, tanrıçalarını görmez ama mermeri ve sanatçının form verişinin estetik ve sanatsal yeteneğini görür. Ya da bir Kilise çanı çaldığında artık hiç de Kilise, Hıristiyanlık, Tanrı bizi bir yere çağırıyormuş gibi değildir ama en fazla saatin kaç olduğunu çıkarımsamamızda yardımcı olan bir sese indirgenmiştir. Kutsalın, kutsal olanın -artık şimdi ne olursa olsun- eskiden olduğu şey olmadığı açıktır. Kutsalın anlamı belli bir süredir çok nadir bulunan ve bulunduğu anda bile içinde yaşanan dünya gereği her an tekrar kaybedilme tehlikesi ile karşı karşıya olan bir şey. Bu da doğru. Ancak yine de burada bir şeyin gözden kaçırılmaması lazım.

Bu yazı; genel olarak İ.S. 100 ve 1300 yılları arasını ve spesifik olarak da İ.S. 1054 yılını kendi merkezine almıştı ve amacı insanlık tarihinde en fazla kutsal öğreten, kutsal üreten şeye (dine) bu dinin en saf olması gereken yıllarında odaklanarak kutsala dair bir şeyler öğrenmek, ortaya çıkarmaktı. Ve hatta o kadar spesifik bir konu (1054 Katolik-Ortodoks Bölünmesi) seçildi ki, tüm yazı boyunca kutsalın her taraftan fişkıracağı ümidiyle başlandı ve ilerlendi. Ancak araştırıldıkça görüldü ki istenilen, arzulanan kutsal hiç de öyle bol değilmiş, o senelerde bile. Zar zor bir şekilde tek bir ayinde aranılan şeye dair bir kırıntı bulunabildi. Neydi peki bu kırıntı? Bu kırıntı kutsalın her zaman felsefeden de teolojiden de ilahiyattan da *öte* bir

⁵¹ Heidegger bu anlam kaybı ile özellikle ilgilenir: “Onun [Heidegger] en baskın temalarından biri modern dönemde kutsala dair bu hissin kaybolmasıdır, ki bu hem felsefe hem de din için bir kayıptır (her ikisine de göndermede bulunurken aynı terimi -Tanrı’nın yokluğu- kullanır. Friedrich Hölderlin dünyanın bu kutsallıktan arındırılmasının (*desacralization*) ilk farkına varanlardan biriydi ve Heidegger onun şiirlerinin modern medeniyetin bu yönünü kusursuz bir şekilde ortaya koyduğunu düşünüyordu.” Bkz. John Williams, *Martin Heidegger’s Philosophy of Religion*, Canadian Corporation for Studies in Religion, (Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1977), 129.

şey olarak *hakikat* ile ilgili olan bir şey *olmasıydı*.⁵² *Kutsalın* her zaman *Varlık* ile ilgili olan bir şey *olmasıydı*.⁵³ Ekmek ayin için kutsaldır, ancak kendi asıl hakikatine ulaştığında, yani et *olduğunda*. Aynı şarap ve kan için de geçerli. Kutsal, hakikati getirir ya da hakikat kutsalla birlikte gelir. Kutsal olan ancak ve ancak ve sadece hakikate dokunur bu anlamda ve bu dokunmasından asla kirlenmez. Mesele ekmekte etin şarapta kanın tadını alabilecek tarzda bir delüzyona düşmek değil. Mesele ekmeğin ete şarabın da kana dönüşmesinde gerçekten *orada olabilmek*. Kilise Babaları'nın başardığı şey buydu işte tam olarak. Bu anlamda hiçbir inanan çok uzun zamandır aslında olduğu yerde değil ve zaten olduğu yere varmasına daha çok var gibi. Bunu farklı şekillerde Nietzsche "çorak ülke büyüyor" ya da Heidegger "bizi ancak bir tanrı kurtarabilir" dediğinde de dile getirmiş olabilir. Ancak asıl mesele, kutsalın hakikatinin ya da kutsal ve hakikatin birliğinin dinde bile her zaman her an ortaya çıkan, ortada olan bir şey olmadığıdır. Ki, bu bile olabildiğince optimist bir son çıkarımdır. Daha pesimist olanı ise şöyledir: 1054 Bölünmesi öyle bir şey olmalıydı ki Kutsal olanı ve Hakikati (Hıristiyanlığın ortaya koyduğu ve koruduğu Hakikati) ya tamamen yerle bir edip paramparça etmeliydi ya da bunları en derininden besleyen ve Kutsalın anlamını, Hakikatin deneyimini daha önce hiç olmadığı irtifalara, saflıklara çıkarmalıydı. Ancak gelin görün ki, bu bölünme ne kutsalın ne de hakikatin başına bir şey getirmiş gibi gözüküyor. Şimdi asıl soru şu: Bu durum, insanlık için ne anlama geliyor? Ya da daha doğrusu; bu, insanlık için ne kadar vahim bir durumu dile getiriyor? Bu öncelikle iki Kilise'nin ve sonda da her Hıristiyanın kendine sorması gereken bir sorudur. Ekmeğin etle, şarabın kanla yaptığı şeyi insan neden belki de son 1000 senedir yapamıyor? Kilise Babaları'nın yapabildiği gibi. İşte bu 1054 Bölünmesi'nin felsefe açısından olabilecek en değerli anlamı bu olsa gerek. Bu soruların sorulmasını sağlamak. 21.ve 22.yy'da artık tamamen unutulmuş ve ölmüş olarak görülen felsefenin en güçlü işlevlerinden biri de budur. Kutsalı geri çağırarak. Felsefe kutsalı ve şeylerin hakikatini yeryüzüne, dünyaya, varoluşa, hayata geri çağırıyor!

⁵² Buradaki "hakikat" terimi özellikle "dinsel deneyim" in "kutsal olan" ile özsel ve koparılamaz, parçalanamaz, yok edilemez ilişkisi bağlamında düşünülmelidir, konuyla ilgili olarak bkz. Frank Schalow, *Heidegger and the Quest for the Sacred: From Thought to the Sanctuary of Faith* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001), 133-144.

⁵³ Bu ilişki açık bir şekilde Heidegger'de görülebilir: "Friedrich Hölderlin'in şiirsel 'The Ister' ilahisi üzerine derslerde Heidegger kutsal olanla varlık arasında bir ayırım yapmaz." Bkz. Peter S. Dillard, *Non-Metaphysical Theology After Heidegger* (New York: Palgrave Macmillan, 2016), 3.

Kaynakça

A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers. Hazırlayan Philip Schaff – Henry Wace. 1. ve 2. Seri. Toplam 28 Cilt. Massachusetts: Hendrickson Pub. 2004.

Ante-Nicene Fathers: The Writings of the Fathers down to A.D. 325. Hazırlayan Alan Menzies. 10 Cilt. Massachusetts: Hendrickson Pub. 1994.

Augustinus. *Confessions*. Çeviren F. J. Sheed. Hazırlayan Michael P. Foley. Indianapolis: Hackett Publishing Company. 2006.

Bahnsen. Greg L. *By This Standard: The Authority of God's Law Today*. Texas: Institute for Christian Economics. 1991.

Bauerschmidt. Frederick Christian. *Holy Teaching: Introducing the Summa Theologiae of St. Thomas Aquinas*. Michigan: Brazos Press. 2005.

Bray. Gerald. "The Filioque Clause in History and Theology". *Tyndale Bulletin*. Sayı 34 (1983).

Bury. J. B. *The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire (717-1453)*. 4. Cilt. Hazırlayan J. R. Tanner, C. W. Previté-Orton, Z. N. Brooke. Cambridge: At the University Press. 1923.

Chesnut. Roberta C. "The Two Prosopa in Nestorius' Bazaar of Heracleides", *The Journal of Theological Studies*. Sayı 29 (1978): 392-409.

Congar. Yves. *After Nine Hundred Years: The Background of the Schism Between the Eastern and Western Churches*. New York: Fordham University Press. 1959.

- *I Believe in the Holy Spirit: The River of the Water of Life (Rev 22:1) Flows in the East and in the West*. 3. Cilt. Çeviren Geoffrey Chapman. New York: The Crossroad Publishing Company. 2000.

Cross. Frank Leslie – Livingstone. Elizabeth Anne. "Double Procession of the Holy Spirit". *The Oxford Dictionary Of The Christian Church*. Londra: Oxford University Press. 2005.

Crostini. Barbara. "Catechetical Teaching in Eleventh-Century Constantinople: The Cases of Paul of Evergetis and Parisinus Graceus 752". *Networks of Learning: Perspectives on Scholars in Byzantine East and Latin West, c. 1000-1200*. Hazırlayan Sita Steckel, Niels Gaul, Michael Grünbart. Berlin: Lit Verlag. 2014.

Engin YURT

- Dale, Thomas E. A. "Sacred Space from Constantinople to Venice". *The Byzantine World*. Hazırlayan Paul Stephenson. New York: Routledge. 2011.
- Derrida, Jacques. "Faith and Knowledge". Çeviren Samuel Weber. *Religion*. Hazırlayan Jacques Derrida, Gianni Vattimo. California: Stanford University Press. 1998.
- Dillard, Peter S. *Non-Metaphysical Theology After Heidegger*. New York: Palgrave Macmillan. 2016.
- Dix, Dom Gregory. *The Shape of the Liturgy*. New York: Continuum. 2005.
- East and West: The Making of a Rift in the Church: From Apostolic Times until the Council of Florence*. Hazırlayan Henry Chadwick – Owen Chadwick. Oxford: Oxford University Press. 2003.
- Elowsky, Joel C. *Ancient Christian Doctrine: We Believe in the Holy Spirit*. 4. Cilt. Illinois: InterVarsity Press. 2009.
- Fortescue, Adrian. "Epiklesis". *The Catholic Encyclopedia*. 5. Cilt. New York: Robert Appleton Company. 1909.
- Hägglund, Martin. *Radical Atheism: Derrida and the Time of Life*. California: Stanford University Press. 2008.
- Hancock, Brannon. *The Scandal of Sacramentality: The Eucharist in Literary and Theological Perspectives*. Cambridge: James Clark & Co. 2014.
- Hastings, Stephen L. *Whole-Earth Ethics for Holy Ground: The Development and Practice of "Sacramental" Creation Spirituality*. Maryland: Lexington Books. 2017.
- Heidegger, Martin. "Brief über den Humanismus (1946)". *Wegmarken*. Gesamtausgabe Band 9. Hazırlayan Friedrich-Wilhelm von Hermann. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann. 1976.
- Horton, Michael S. *The Christian Faith: A Systematic Theology for Pilgrims on the Way*. Michigan: Zondervan. 2011.
- Howe, John McDonald. *Before the Gregorian Reform: The Latin Church at the Turn of the First Millennium*. Londra: Cornell University Press. 2016.
- Irvin, Dale T. – Sunquist, Scott. *History of the World Christian Movement: Earliest Christianity to 1453*. 1. Cilt. Edinburg: T & T Clark. 2001.

- Jugie. Martin. "Palamite (Controverse)". *Dictionnaire de Théologie Catholique* içinde. 1777-1818. Hazırlayan M. Vacant. Cilt: XI / 2. Paris: Editions-Librairie Letouzey & Ané. 1932.
- Karkkainen. Veli-Matti. *A Constructive Christian Theology for the Pluralistic World: Trinity and Revelation*. 2. Cilt. Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company. 2014.
- Kenny. Anthony. *A New History of Philosophy: Mediaeval Philosophy*. 2. Cilt. New York: Oxford University Press. 2005.
- Krausmüller. Dirk. "Establishing Authority in the Constantinopolitan Religious Discourse of the Eleventh Century: Inspiration and Learning in the Writings of the Monk Niketas Stethatos". *Networks of Learning: Perspectives on Scholars in Byzantine East and Latin West, c. 1000-1200*. Hazırlayan Sita Steckel, Niels Gaul, Michael Grünbart. Berlin: Lit Verlag. 2014.
- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. Kitabı Mukaddes Şirketi. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları. 2014.
- Livanos. Christopher. *Greek Tradition and Latin Influence in the Work of George Scholarios: Alone Against All of Europe*. New Jersey: Gorgias Press. 2006.
- Louth. Andrew. *The Church in History: Greek East and Latin West: The Church, AD 681-1071*. 3. Cilt. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 2007.
- Metcalf. Robert. "Following the Words: Heidegger's Account of Religion as Nachfolge", *Journal for Cultural and Religious Theory*. Cilt 10. Sayı: 3 (2010): 90-103.
- Meyendorff. John. *St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality*. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 1974.
- *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York: Fordham University Press. 1979.
 - "Leo of Ohrid". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Hazırlayan Alexander Kazhdan. New York: Oxford University Press. 1991.
- Morerod. Charles. "The Decree on Ecumenism, Unitatis Redintegratio". *Vatican II: Renewal within Tradition* içinde. 311-342. New York: Oxford University Press. 2008.
- Neale. John Mason. *History of Eastern Church: General Introduction*. 1. Cilt. Londra: Joseph Masters. 1850.
- O'Collins. Gerald – Farrugia. Edward G. *A Concise Dictionary of Theology*. New York: Continuum. 2004.

Engin YURT

Olson. Roger E. *The Story of Christian Theology: Twenty Centuries of Tradition and Reform*. Illinois: InterVarsity Press. 1999.

Patrologia Cursus Completus, Series Latina. Hazırlayan Jacques-Paul Migne. 143. Cilt. Paris: Migne. 1844-65.

Ryrie. Charles C. *Basic Theology*. Colorado: ChariotVictor Publishing. 1982.

Saint Ambrose: Theological and Dogmatic Works. The Fathers of the Church. 44. Cilt. Hazırlayan Roy Joseph Deferrari. Washington DC: Catholic University of America Press. 2002.

Schalow. Frank. *Heidegger and the Quest for the Sacred: From Thought to the Sanctuary of Faith*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 2001.

Schwarz. Hans. *Christology*. Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company. 1998.

Seleznyov. Nikolai N. "Nestorius of Constantinople: Condemnation, Suppression, Veneration, with special reference to the role of his name in East-Syriac Christianity". *Journal of Eastern Christian Studies*. Cilt 62. Sayı 3-4 (2010): 165-190.

Shephard. Jonathan. "Byzantium and the West". *The New Cambridge Medieval History III: c.900-c.1024* içinde. 605-623. Hazırlayan Timothy Reuter. Cambridge: Cambridge University Press. 1999.

Siecienski. A. Edward. *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*. New York: Oxford University Press, 2010).

Swete. Henry Barclay. *The Holy Spirit in the Ancient Church: A Study of Christian Teaching in the Age of the Fathers*. Londra: Macmillan & Co. 1912.

The Quest for Unity: Orthodox and Catholics in Dialogue. Hazırlayan John Borelli, John H. Erickson. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 1996.

Thiselton. Anthony C. *The Holy Spirit: In Biblical Teaching, Through the Centuries, and Today*. Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company. 2013.

Vatican II: The Essential Texts. Hazırlayan Norman Tanner. New York: Random House, Inc. 2012.

Vedder. Ben – van der Heiden. Gert-Jan. "On Faith and the Holy in Heidegger and Derrida". *A Companion to Derrida* içinde. 430-446. Hazırlayan Zeynep Direk, Leonard Lawlor. West Sussex: Wiley Blackwell. 2014.

Will. Cornelius. *Acta et Scripta Quae de Controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae Saeculo Undecimo Composita Extant*. Leipzig: N. G. Elwert. 1861.

Williams. John. *Martin Heidegger's Philosophy of Religion*. Canadian Corporation for Studies in Religion. Ontario: Wilfrid Laurier University Press. 1977.

Görseller

<https://media1.britannica.com/eb-media/38/196138-004-982D2CE5.jpg>
Çevrimiçi 24.03. 2018.